

З самого краю села Мироносицького, в сараї старости Прокопа розташувались на ночівлю запізнелі мисливці, їх було тільки двоє: ветеринарний лікар Іван Іванович та учитель гімназії Буркін. У Івана Івановича було досить дивне, подвійне прізвище — Чимша-Гімалайський, яке зовсім не личило йому, і його по всій губернії звали просто на ім'я та по батькові; він жив біля міста на кінному заводі і приїхав тепер на полювання, щоб подихати чистим повітрям. А вчитель гімназії Буркін кожного літа гостював у графів П. І в цій місцевості давно вже був своєю людиною.

Не спали. Іван Іванович, високий худорлявий старик з довгими вусами, сидів знадвору при вході і курих люльку; його освітлював місяць. Буркін лежав усередині на сіні, і його не було видно в темряві.

Розповідали різні історії. Між іншим говорили про те, що старостиха Мавра, жінка здорова і не дурна, за все своє життя ніде не була далі свого рідного села, ніколи не бачила ні міста, ні залізниці, а останні десять років усе сиділа за піччю і тільки ночами виходила на вулицю.

— Що ж тут дивного! — сказав Буркін.— Людей самотніх по натурі, які, немов той рак-самітник чи слимак, намагаються сховатися в свою шкаралупу, на цьому світі немало. Можливо, тут явище атавізму, поворот до тих часів, коли предок людини не був ще громадською твариною і жив самотньо в своєму барлогу, а можливо, це просто одна з різновидностей людського характеру,— хто ж його знає? Я не природник, і не моя справа торкатися подібних питань; я тільки хочу сказати, що такі люди, як Мавра, явище не поодинокі. Та ось, недалеко шукати, місяців зо два тому помер у нас у місті вчитель грецької мови, мій товариш, на прізвище Беликов. Ви про нього чули, звичайно. Він був примітний тим, що завжди, навіть у найкращу погоду, виходив у калошах і з парасолькою і обов'язково в теплому пальті на ваті. І парасолька була у нього в чохлі, і годинник у чохлі з сірої замші, і коли виймав складаного ножика, щоб застругати олівця, то й ножик у нього був у чохольчику; і обличчя теж, здавалося, було в чохлі, бо він увесь час ховав його в піднятий комір. Він

носив темні окуляри, фуфайку, вуха затикав ватою, і коли сідав на візника, то наказував підіймати верх. Одне слово, у цієї людини спостерігалось постійне і непереборне намагання оточити себе оболонкою, створити собі, так би мовити, футляр, який відокремив би його, захистив би від зовнішніх впливів. Дійсність дратувала його, лякала, тримала в постійній тривозі, і, можливо, для того, щоб виправдати цю свою полохливість, свою огиду до сучасного, він завжди хвалив минуле і те, чого ніколи не було; і стародавні мови, які він викладав, були для нього, по суті, тими ж калошами і парасолькою, за якими він ховався від справжнього життя.

— О, яка звучна, яка прекрасна грецька мова! — говорив він з солодким виразом обличчя, і, ніби на доказ своїх слів, примружував очі, і, піднявши палець, проголошував: — Антропос!

І думку свою Беликов теж намагався заховати у футляр. Для нього були зрозумілими лише циркуляри і газетні статті, в яких заборонялося що-небудь. Коли в циркулярах заборонялося учням виходити на вулицю після дев'ятої години вечора чи в якійсь статті заборонялася плотська любов, то це було йому зрозумілим, певним; заборонено — і край. В дозволі ж крився для нього завжди елемент сумнівний, щось недоговорене й неясне. Коли в місті дозволяли драматичний гурток, або читальню, або чайну, то він похитував головою і говорив тихо:

— Воно, звичайно, так-то так, все це чудово, та коли б чого не сталося.

Всілякі порушення, відхилення, відступи від правил засмучували його, хоч, здавалося б, яке йому діло? Коли хто з товаришів спізнювався на молебень, або доходили чутки про якусь витівку гімназистів, або класну даму бачили пізно ввечері з офіцером, то він дуже хвилювався і все говорив, коли б чого не сталося. А на педагогічних нарадах він просто гнітив нас своєю обережністю, підозріливістю і своїми суто футлярними міркуваннями з приводу того, що от, мовляв, у чоловічій і жіночій гімназіях молодь поводить погано, дуже галасує в класах,— ой, коли б

не дійшло до начальства, ой, коли б чого не сталося,— і що коли б з другого класу виключити Петрова, а з четвертого — Єгорова, то було б дуже добре. І що ж? Своїми зітханнями, ниттям, своїми темними окулярами на блідому, маленькому обличчі,— знаєте, маленькому обличчі, як у тхора,— він гнітив нас усіх, і ми поступалися, знижували Петрову чи Єгорову оцінку по поведінці, садовили їх під арешт і, нарешті, виключали і Петрова, і Єгорова. Була в нього дивна звичка — ходити по наших квартирах. Прийде до вчителя, сяде й мовчить, і ніби за чимсь підглядає. Посидить отак, мовчки, з годину чи дві, і піде. Це звалося в нього "підтримувати добрі взаємини з товаришами", і, напевне, ходити до нас і сидіти було для нього важко, і ходив він до нас тільки тому, що вважав це своїм товариським обов'язком. Ми, вчителі, боялися його. І навіть директор боявся. От і подумайте, наші вчителі люди все мислячі, глибоко порядні, виховані на Тургенєві та Щедріні, і все ж цей чоловік, який ходив завжди в калошах і з парасолькою, тримав у руках усю гімназію цілісіньких п'ятнадцять років! Та що там гімназію? Усе місто! Наші дами по суботах домашніх вистав не влаштовували, боялись, як би він не довідався; і духовенство соромилось при ньому їсти скоромне та грати в карти. Під впливом таких людей, як Беликов, за останні десять-п'ятнадцять років у нашому місті стали боятися всього. Боятися голосно розмовляти, посилати листи, знайомитися, читати книги, боятися допомагати бідним, вчити грамоти.

Іван Іванович, бажаючи щось сказати, кашлянув, але спочатку закурив люльку, поглянув на місяць і потім уже сказав спроквола:

— Так. Мислячі, порядні, читають і Щедріна, і Тургенєва, різних там Боклів і інших, а от підкорилися ж, терпіли... Ото ж воно й є.

— Беликов жив у тому ж будинку, де й я,— продовжував Буркін,— на тому ж поверсі, двері проти дверей, ми часто бачились, і я знав його домашнє життя. І дома та ж історія; халат, ковпак, віконниці, засуви, ціла низка всіляких заборон, обмежень, і — ой, коли б чого не сталося! Пісне їсти шкідливо, а скоромного не можна, бо, можливо, скажуть, що Беликов не дотримується постів, і він їв судака на маслі,— їжа не пісна,

але й не можна сказати, щоб і скромна. Жіночої прислуги він не держав, боявся, щоб про нього не подумали погано, а держав кухаря Афанасія, дідка років шістдесяти, нетверезого і недоумкуватого, який колись служив у денщиках і вмів сяк-так куховарити. Цей Афанасій стояв звичайно біля дверей, схрестивши руки, і завжди бурмотів одне й те саме, глибоко зітхаючи:

— Багато ж їх ниньки розвелось!

Спальня в Беликова була маленька, ніби ящик, ліжко було із завісою. Лягаючи спати, він накривався з головою; було парко, душно, в зачинені двері стукотів вітер, в печі гуло; чулися зітхання з кухні, зітхання зловісні...

І йому було страшно під ковдрою. Він боявся, коли б чого не сталося, як би його не зарізав Афанасій, як би не залізли злодії, і потім усю ніч бачив тривожні сні, а вранці, коли ми разом ішли до гімназії, був сумний, блідий, і було видно, що багатолюдна гімназія, до якої він ішов, була страшною, огидною всій істоті його, і що йти поруч зі мною йому, людині по натурі самотній, було важко.

— Дуже вже галасують у нас у класах,— говорив він, ніби намагаючись відшукати пояснення свого важкого почуття.— Ні на що не схоже.

І оцей учитель грецької мови, оця людина в футлярі, можете собі уявити, ледве не одружився.

Іван Іванович швидко оглянувся в сарай і сказав:

— Жартуєте!

— Так, мало не одружився, як це не дивно. Призначили до нас нового вчителя історії та географії, якогось Коваленка Михайла Савича, з хохлів.

Приїхав він не один, а з сестрою Варенькою. Він молодий, високий, смаглявий, з величезними руками, і з обличчя видно, що розмовляє басом, та й насправді, голос, як з бочки: бу-бу-бу... А вона вже не молода, років тридцяти, але теж висока, струнка, чорноброва, червонощока,— одне слово, не дівчина, а мармелад, і така спритна, гамірлива, все співає малоросійські романси і регоче. Ледь що, так і заллється голосистим сміхом: ха-ха-ха! Перше ґрунтовне знайомство з Коваленками у нас, пам'ятаю, відбулося на іменинах у директора. Серед суворих, напружено нудних педагогів, які й на іменини ходять з обов'язку, раптом бачимо, нова Афродіта відродилася з піни: ходить, взявшись у боки, регоче, співає, танцює... Вона проспівала з почуттям "Віють вітри", потім ще романс, і ще, і всіх нас зачарувала,— всіх, навіть Бєликова. Він підсів до неї і сказав, солодко посміхаючись:

— Малоросійська мова своєю ніжністю і приємною звучністю нагадує старогрецьку.

Це сподобалося їй, і вона почала розповідати йому з почуттям і переконливо, що в Гадяцькому повіті у неї є хутір, а на хуторі живе матуся, і там такі груші, такі дині, такі кабаки! У хохлів гарбузи зуться кабаками, а кабаки шинками, і варять у них борщ з червоненькими і з синенькими, "такий смачний, такий смачний, що просто — страх!"

Слухали ми, слухали, і раптом усіх нас осінила однакова думка.

— А добре було б їх одружити,— тихо сказала мені директорша.

Ми всі чомусь згадали, що наш Бєликов неодружений, і нам тепер здавалося дивним, що ми досі якось не помічали, зовсім випускали з уваги таку важливу подробицю його життя. Як він взагалі ставиться до жінок, як він вирішує для себе це насущне питання? Раніше воно не цікавило нас зовсім; можливо, ми не припускали навіть думки, що людина, яка у всяку погоду ходить у калошах і спить за завісою, може кохати.

— Йому давно вже за сорок, а їй тридцять...— пояснила свою думку директорша.— Мені здається, вона б за нього пішла.

Чого тільки не робиться у нас в провінції з нудьги, скільки непотрібного, безглузлого! І це тому, що зовсім не робиться те, що потрібно. Ну от, навіщо нам раптом знадобилося одружити цього Беликова, якого навіть і уявити не можна було одруженим? Директорша, інспекторша і всі наші гімназичні дами ожили, навіть покращали, ніби раптом побачили мету життя. Директорша бере в театрі ложу, і — дивимось — в її ложі сидить Варенька з отаким віялом, сяюча, щаслива, і поруч з нею Беликов, маленький, скрючений, ніби його з дому обценьками витягли. Я влаштовую вечірку, і дами вимагають, щоб я неодмінно запросив і Беликова, і Вареньку. Одне слово, закрутилася машина. Виявилось, що Варенька не від того, щоб вийти заміж. Жити їй у брата було не дуже-то весело, тільки те й знали, що цілими днями сперечалися і лаялися. От вам сценка: іде Коваленко вулицею, високий, дужий здоровань, у вишитій сорочці, чуб з-під кашкета падає на лоба; в одній руці пачка книг, у другій товстий сукуватий кийок. За ним іде сестра, теж з книгами.

— Та ти ж, Михайлику, цього не читав! — сперечається вона голосно.
— Я ж тобі кажу, присягаюся, ти ж не читав цього зовсім!

— А я тобі кажу, що читав! — кричить Коваленко, грюкаючи кийком об тротуар.

— Ой господи, боженьку мій, Минчику! Чого ж ти злишся, адже в нас розмова принципова.

— А я тобі кажу, що читав! — кричить ще голосніше Коваленко.

А дома, як тільки хто сторонній, так і сварка. Таке життя, напевне, набридло, хотілося свого кутка, та й вік взяти до уваги; тут уже перебирати ніколи, вийдеш за кого завгодно, навіть за вчителя грецької

мови. Та й те сказати, для більшості наших панночок за кого не вийти, аби вийти. Що б там не було, Варенька почала виявляти до нашого Бєликова явну прихильність.

А Бєликов? Він і до Коваленка ходив так само, як і до нас. Прийде до нього, сяде й мовчить. Він мовчить, а Варенька співає йому "Віють вітри", або дивиться на нього замислено своїми темними очима, або раптом заллється:

— Ха-ха-ха!

В коханні, а особливо в одруженні, умовляння має велике значення. Всі — і товариші, й дами — почали запевняти Бєликова, що він повинен одружитися, що йому нічого більше не залишається а житті, як одружитися; всі ми вітали його, говорили з важними обличчями різні банальності на зразок того, що шлюб, мовляв, є крок серйозний, до того ж Варенька була непогана собою, приваблива, вона була дочкою статського радника і мала хутір, а найголовніше, це була перша жінка, яка поставилася до нього ласкаво, сердечно,— голова в нього пішла обертом, і він вирішив, що йому й справді треба одружитися.

— От тут би й відібрати у нього калоші та парасольку,— проказав Іван Іванович.

— Уявіть собі, це виявилось неможливим. Він поставив у себе на столі Вареньчин портрет і все ходив до мене і говорив про Вареньку, про родинне життя, про те, що шлюб є крок серйозний, часто бував у Коваленків, але способу життя не змінив анітрохи. Навіть навпаки, рішення одружитися вилинуло на нього якимось хворобливо, він схуд, зблід і, здавалося, ще глибше сховався у свій футляр.

— Варвара Савівна мені подобається,— казав він мені з ледве помітною кривою посмішечкою,— і я знаю, одружитися необхідно кожній людині, але... все це, знаєте, сталося якимось раптово... Треба подумати.

— Що ж тут думати? — кажу йому.— Одружуйтесь, от і все.

— Ні, шлюб — крок серйозний, потрібно спочатку зважити майбутні обов'язки, відповідальність... щоб потім чого не сталося. Це мене так турбує, я тепер ночами не сплю. І, признатися, я боюсь: у неї з братом якийсь дивний напрям думок, міркують вони якось, знаєте, дивно, і характер дуже жвавий. Одружишся, а потім, чого доброго, потрапиш у якусь історію.

І він не освідчувався, все відкладав, на велику досаду директорши і всіх наших дам; все зважував майбутні обов'язки і відповідальність, і тим часом майже щодня гуляв із Варенькою, можливо, думав, що це так потрібно в його становищі, і приходив до мене порозмовляти про родинне життя. І, видно з усього, зрештою він би освідчився, і стався б один з тих непотрібних, дурних шлюбів, яких у нас від нудьги та знічев'я бувають тисячі, коли б раптом не стався kolossalische Scandal. Треба сказати, що Вареньчин брат, Коваленко, зненавидів Бєликова з першого ж дня знайомства і терпіти його не міг.

— Не розумію,— говорив він нам, знизуючи плечима,— не розумію, як ви терпите цього фіскала, цю огидну морду. Ех, панове, як ви можете тут жити! Атмосфера у вас задушлива, погана. Хіба ви педагоги, вчителі? Ви чинодрали, у вас не храм науки, а управа благочинія, і кислятиною смердить, як у поліцейській будці. Ні, братці, поживу з вами ще трохи, і поїду до себе на хутір, і буду там раків ловити і хохлят учити. Поїду, а ви залишайтеся тут із своїм Іудою, нехай він лопне.

Або він реготав, реготав до сліз, то басом, то тонким писклявим голосом, і запитував мене, розводячи руками:

— Що він у мене сидить? Що йому потрібно? Сидить і дивиться.

Він навіть прізвисько дав Бєликову: "Глитай, або ж Павук". І, зрозуміло, ми уникали говорити з ним про те, що сестра його Варенька

збирається за "або ж Павука". І, коли одного разу директорша натякнула йому, що добре було б віддати його сестру за таку поважну, всіма шановану людину, як Беликов, то він насупився і пробурчав:

— Не моє це діло. Хай вона виходить хоч за гадюку, а я не люблю до чужих справ втручатися.

Тепер слухайте, що ж далі. Якийсь пустун намалював карикатуру: іде Беликов у калошах, у підсучених штанах, під парасолькою, і з ним під руку Варенька; внизу підпис: "Закоханий антропос". Вираз схоплено, розумієте, на диво. Художник, певне, попрацював не одну піч, бо всі вчителі чоловічої і жіночої гімназій, вчителі семінарії, чиновники,— всі одержали по екземпляру. Одержав і Беликов. Карикатура справила на нього дуже тяжке враження.

Виходимо ми разом з дому,— це було якраз першого травня, неділя, і ми всі, вчителі і гімназисти, умовилися зібратися біля гімназії і потім разом іти пішки за місто в гай,— виходимо ми, а він зелений, темніший від хмари.

— Яке є нехороші, злі люди! — сказав він, і губи в нього затремтіли.

Мені навіть жаль його стало. Йдемо, і раптом, можете собі уявити, мчить на велосипеді Коваленко, а за ним Варенька, теж на велосипеді, червона, заморена, але весела, радісна.

— А ми,— кричить вона,— вперед їдемо! Вже ж така хороша погода, така хороша, що просто страх!

І зникли обоє. Мій Беликов із зеленого став білим і ніби заціпенів. Зупинився і дивиться на мене...

— Дозвольте, що ж це таке? — запитав він.— Чи, може, мене зір обманює? Хіба викладачам гімназії і жінкам пристойно їздити на велосипеді?

— А що ж тут непристойного? — сказав я.— Хай катаються собі на здоров'я.

— Та як же можна? — вигукнув він, дивуючись моєму спокоеві.— Що ви кажете?!

І він був такий вражений, що не захотів іти далі й повернувся додому.

На другий день він увесь час нервово потирав руки і здригався, і було видно з обличчя, що йому недобре. І з занять пішов, що сталося з ним вперше в житті. І не обідав. А надвечір одягся тепліше, хоч надворі стояла зовсім літня погода, і поплентався до Коваленків. Вареньки не було дома, застав він тільки брата.

— Сідайте, уклінно прошу,— проказав Коваленко холодно і насупив брови; обличчя у нього було заспане, він щойно відпочивав після обіду і був не в настрої.

Бєликов посидів мовчки хвилин з десять і почав:

— Я до вас прийшов, щоб відвести душу. Мені дуже, дуже тяжко. Якийсь пасквілянт намалював у смішному вигляді мене і ще одну особу, нам обом близьку. Вважаю за свій обов'язок запевши вас, що я тут ні при чому... Я не давав ніякого приводу для такого глузування,— навпаки, весь час поводився як цілком порядна людина.

Коваленко сидів надувшись і мовчав. Бєликов почекав трохи і продовжував тихо, сумним голосом:

— І ще я маю дещо сказати вам. Я давно служу, ви ж тільки ще починаєте службу, і я вважаю за свій обов'язок, як старший товариш, застерегти вас. Ви катаєтесь на велосипеді, а ця забава зовсім непристойна для вихователя молоді.

— Чому ж? — запитав Коваленко басом.

— Та хіба тут потрібно ще пояснювати, Михайле Савичу, хіба це не зрозуміло? Коли вчитель їздить на велосипеді, то що ж залишається учням? Їм залишається тільки ходити на головах! І коли вже це не дозволено циркулярно, то й не можна. Я вчора жахнувся! Коли я побачив вашу сестрицю, то в мене потемніло в очах. Жінка чи дівчина на велосипеді.— це жахливо!

— Що ж, власне, вам потрібно?

— Мені потрібно тільки одне — застерегти вас, Михайле Савичу. Ви — людина молода, у вас попереду майбутнє, треба поводитися дуже, дуже обережно, ви ж так манкіруєте, ой, як манкіруєте! Ви ходите у вишиваній сорочці, постійно на вулиці з якимись книжками, а тепер ще й велосипед. Про те, що ви і ваша сестриця катаєтесь на велосипеді, дізнається директор, потім дійде до попечителя. Що ж тут доброго?

— Що я і сестра катаємось на велосипеді, нікому до цього діла немає! — сказав Коваленко і почервонів.— А хто буде втручатися в мої домашні і родинні справи, того я пошлю к чортам собачим.

Бєликов зблід і підвівся.

— Коли ви говорите зі мною таким тоном, то я не можу продовжувати,— сказав він.— І прошу вас ніколи так не говорити в моїй присутності про начальників. Ви повинні з повагою ставитися до властей.

— А хіба я говорив що поганого про власті? — запитав Коваленко, дивлячись на нього з злістю.— Будь ласка, дайте мені спокій. Я чесна людина і з таким добродієм, як ви, не хочу розмовляти. Я не люблю фіскалів.

Бєликов нервово заметушився і почав одягатися швидко, з виразом жаху на обличчі. Адже це вперше в житті він чув таку брутальність.

— Можете говорити, що вам завгодно,— сказав він, виходячи з прихожої на площадку сходів.— Я мушу тільки застерегти вас: можливо, нас чув хто-небудь, і, щоб по перекрутили нашої розмови і чогось не сталося, я змушений буду доповісти панові директору зміст нашої розмови... В головних рисах. Я повинен це зробити.

— Доповісти? Іди й доповідай!

Коваленко схопив його ззаду за комір і штовхнув, і Бєликов покотився вниз по сходах, гуркочучи своїми калошами. Сходи були високі, круті, але він докотився вниз благополучно, встав і помацав себе за ніс: чи цілі окуляри? Та якраз у той час, коли він котився по сходах, зайшла Варенька і з нею дві дами; вони стояли внизу і дивилися — і для Бєликова це було найжахливішим. Краще б уже, здавалося, зламати собі шию, обидві ноги, аніж стати посміховиськом: адже тепер дізнається все місто, дійде до директора, попечителя,— ой, коли б чого не сталося! — намалюють нову карикатуру, і закінчиться все це тим, що накажуть подати у відставку...

Коли він підвівся, Варенька впізнала його і, дивлячись на його смішне лице, пом'яте пальто, калоші, не розуміючи, у чому справа, гадаючи, що це він упав сам випадково, не втрималась і зареготала на весь будинок:

— Ха-ха-ха!

І цим розкотистим, залиivistим "ха-ха-ха" завершилося все: і сватання, і земне існування Бєликова. Вже він не чув, що говорила Варенька, і нічого не бачив. Повернувшись до себе додому, він перш за все прибрав зі стола портрет, а потім ліг і вже більше не підводився.

Днів через три прийшов до мене Афанасій і запитав, чи не треба послати по лікаря, бо з паном, мовляв, щось коїться. Я пішов до Бєликова. Він лежав за завісою, вкритий ковдрою, і мовчав; запитаєш його, а він тільки "так" або "ні" — і більше ні звука. Він лежить, а поруч бродить Афанасій, похмурий, насуплений, і зітхає глибоко; а від нього горілкою, як з шинку.

Через місяць Бєликов помер. Ховали ми його всі, тобто обидві гімназії і семінарія. Тепер, коли він лежав у трупі, вираз у нього був лагідний, приємний, навіть веселий, ніби він радів, що нарешті його поклали у футляр, з якого він уже ніколи не вийде. Так, він досяг свого ідеалу! І, ніби на його честь, під час похорону була похмура, дощова погода, і всі ми були в калошах і з парасольками. Варенька теж була на похороні і, коли труну опускали в могилу, заплакала. Я помітив, що хохлушки тільки плачуть або регочуть, середнього ж настрою у них не буває.

Признаюсь, ховати таких людей, як Бєликов, це велика приємність. Коли ми поверталися з кладовища, то у нас були скромні, пісні фізіономії; нікому не хотілося виявляти цього почуття задоволення,— почуття, схожого на те, яке ми відчували давно-давно, ще в дитинстві, коли старші виїжджали з дому і ми бігали по саду годину чи дві, упиваючись цілковитою волею. Ох, воля, воля! Навіть натяк, навіть слабенька надія на її можливість дає душі крила, чи не правда?

Повернулися ми з кладовища в доброму настрої. Але минуло не більше тижня, і життя потекло по-старому, таке ж суворе, стомливе, безладне, життя, не заборонено цуркулярами, але й не дозволене повністю; не стало краще. Та й справді, Бєликова поховали, а скільки ще таких людей у футлярі залишилося, скільки їх ще буде!

— Ото ж воно й є,— сказав Іван Іванович і закурив люльку.

— Скільки їх ще буде! — повторив Буркін.

Учитель гімназії вийшов з сарая. Був це чоловік невеликий на зріст, товстий, зовсім лисий, з чорною бородою мало не до пояса; і з ним вийшли дві собаки.

— А місяць, місяць який! — сказав він, дивлячись вгору.

Стояла вже північ. Праворуч видно було все село, довга вулиця тягнулася далеко, верст на п'ять. Все потонуло в тихому, глибокому сні: ні руху, ні звуку, навіть не віриться, що в природі може бути так тихо. Коли місячної ночі бачиш широку сільську вулицю з її хатами, скиртами, заснулими вербами, то на душі стає тихо; в цьому своєму супокої, сховавшись у нічних тінях від трудів, клопоту й горя, вона лагідна, сумна, чудова, і здається, що й зорі дивляться на неї ласкаво і розчулено, і що зла вже немає на землі, і все благополучно. Ліворуч від села починалося поле; його було видно далеко, до горизонту, і на всю широчінь цього поля, залитого місячним світлом, теж ні поруху, ні звуку.

— Ото ж воно й є,— повторив Іван Іванович,— А хіба те, що ми живемо в місті, в задусі, в тісноті, пишемо непотрібні папери, граємо в вінт, — хіба це не футляр? А те, що ми проводимо все життя серед нероб, сутяг, нерозумних і бездіяльних жінок, говоримо й слухаємо різні дурниці,— хіба це не футляр? От, коли бажаєте, то я розповім вам одну дуже повчальну історію.

— Ні, час уже спати,— сказав Буркін.— До завтра.

Обидва пішли в сарай і лягли на сіні. І вже обидва вкрилися і задрімали, коли раптом почулися легкі кроки: туп, туп... Хтось ходив недалеко від сарая; пройде трохи і зупиниться, а за хвилину знову: туп, туп... Собаки загарчали.

— Це Мавра ходить,— сказав Буркін.

Кроки затихли.

— Бачити й чути, як брешуть,— проказав Іван Іванович, повертаючись на другий бік,— і тебе ж називають дурнем за те, що ти терпиш оту брехню; терпіти образи, приниження, не сміти одверто сказати, що ти на боці чесних, вільних людей, і самому брехати, посміхатися, і все це заради шматка хліба, заради теплого кутка, заради якогось чиночка, не вартого й копійки,— ні, більше жити так неможливо!

— Ну, це вже ви з іншої опери, Іване Івановичу,— сказав учитель.— Будемо спати.

І хвилини через десять Буркін уже спав. А Іван Іванович усе повертався з боку на бік і зітхав, а потім підвівся, знову вийшов надвір і, сівши біля дверей, закурив люлечку.